

VITA

Szerzőink egy kerekasztal-beszélgetés során vitatták meg a tanulmányok fő következtetéseit, illetve az átmenetre jellemző politikai kultúra és civil társadalom kutathatóságának módszertani és episztemológiai lehetőségeit, a követhető modelleket. A beszélgetés ártírt változatát alább közöljük. Résztvevők: D. Lőrincz József, Geambaşu Réka, Pásztor Gyöngyi, Péter László és Plainier Zsuzsa.

PÉTER L.: A Gál-Borus László által jegyzett tanulmány kapcsán egy kérdéssel kezdeném: Létezik-e racionális választó? Azonosulhat-e a magyar választó egy román párttal, jelölttel?

LŐRINCZ J.: Nem tudom. Azzal kezdeném, hogy a különböző normatív meghatározások elmondják, hogy a demokráciában föltétlenül szükséges a részvétel és az informáltság, de amikor jönnek a konkrét elemzések, akkor már nem ez a helyzet. Amikor a demokratizálódási folyamatokat, illetve a demokratizálódási folyamatok lerobbanását vizsgálják, akkor felhívják a figyelmet, hogy a részvétel kérdése egy kétélű fegyver lehet. Máskülönb az Almond–Verba féle klasszikus modell is azt mutatja, hogy a politikai kultúra három típusának, a parokiálisnak, a résztvevőnek és az alattvalóinak a kombinációja adja, legalábbis Angliában, a jó állampolgárt. Én startból ezt mondtam volna el, nagyjából. Én most arra lennék kíváncsi, mert nekem a „Báthory-s tanulmány” nagyon tetszett, hogy mit értetek ti (szerk. megj. Geambaşu–Pásztor) a *beágyazottság* alatt? Számomra mind a két dolgozatban (szerk. megj. a Gál-Borus és a Geambaşu–Pásztor tanulmánya) az volt az érdekes, amennyiben én megértettem, hogy arra próbált választ keresni, mennyire racionálisak a szavazatok.

GEAMBAŞU R.: Mi nem választási magatartást vizsgáltunk, hanem politikai beállítottságot. Ezt a különbséget azért hangsúlyozni szeretném. Ami a beágyazottság fogalmát illeti, mi a klasszikus szociálpszichológiai fogalmat a klasszikus értelmezésében vettük át: magának a véleménynek a kognitív beágyazottságát próbáltuk kifejezni.

PÉTER L.: A beágyazottsággal kapcsolatosan azt tudom mondani, más mérések kapcsán is, hogy a politikai beállítódások *beágyazottak*, az viszont már kérdéses, hogy *mibe ágyazottak*. Ez az, ami tulajdonképpen izgalmas, mert talán nem egyszerűen a társadalmi közösségbe, környezetbe van beágyazva, hanem valami másba is. Véleményem szerint a politikai beállítódások sokkal inkább az erdélyi magyar kisebbség domináns diskurzusába vannak beágyazva, és a nyilvános kisebbségi retorika az, ami elsősorban meghatározza a beállítódásokat.

A beágyazottság kérdése mindenképpen érdekes. Azt gondolom, hogy a (szerk. megj. Geambaşu–Pásztor) szövegnek az egyik erénye az, hogy a politikai beállítódásokat nem „lebegteti”, hanem érezhetően hozzacsatolja valamihez: a domináns kisebbségi diskurzushoz (amellett, hogy leírják, pontosan hogyan „néznek ki” a diákok, akik nagyban nem különböznek sem egymástól, sem pedig az átlagos magyar erdélyi választótól). Itt egészíti ki egymást a két írás (szerk. megj. Gál-Borus és Geambaşu–Pásztor). Én úgy gondolom, hogy a szavazati viselkedés igenis, valamibe beágyazott (legtöbbször a közösségi kultúrába, aminek különféle más elemei is vannak – elvárások, jövőképek, stb.). Jelen pillanatban úgy tűnik, hogy a politikai beállítódások az erdélyi magyar médiák által közvetített domináns kisebbségi diskurzushoz vannak beágyazva, amely társadalmi reprezentációként is értelmezhető. Ez arra utal, hogy a beállítódások képlékenyek és állandóan változóak. A gondolatot tovább fűzve, ez azt is feltételezi, hogy ha ennek a diskurzusnak az elemei megváltoznak, akkor a szavazati irányultságok is módosulhatnak. Ez azért lehet izgalmas és hasznos következtetése a tanulmánynak, mert hogyha azok, akik a politikát csinálják ezt tudnák, akkor képesek lennének szavazatot szerezni, ha olyan típusú retorikát jelenítenének meg, amelyre a közvélemény-kutatások szerint kimutatható egy bizonyos típusú kereslet. Tehát a diskurzus változása a szavazatok irányának a változását is könnyen maga után vonhatja. Erre utal ez a tanulmány, még akkor is, ha csupán egy esettanulmány. Annál inkább, mert a Báthory egy erdélyi elit líceum, a tanulmányban vizsgált diákok a kolozsvári közösség véleményvezérei a gyermekei.

PÁSZTOR Gy.: Habár ez így az elemzésben nem jelenik meg, vannak adataink arra vonatkozóan, hogy egészen pontosan milyen szocio-kulturális háttérrel rendelkeznek/tek ezek a gyermekek. Ilyen szempontból igaza van Péter Lácinak, hogy többnyire felső-középosztálybeliek. Talán az eredmények és következtetések ebben a kontextusban is értelmezhetőek.

LŐRINCZ J.: Én azért kérdeztem, mert nem tudtam végül is eldönteni, hogy van ez az érték-attitűd-vélemény-beállítódás skála, ez mennyiben jelent egyfajta elmozdulást a koherencia vagy a racionalitás irányába. Azért mondom, mert a másik tanulmány – Gál-Borus tanulmánya – egyértelműen a racionalitás–irracionalitás dimenziókban tárgyal, arra lettem volna kíváncsi, hogy nálatok ez hogyan jelenik meg, mert (ha én jól értettem) azt mondjátok, hogy ezeknek az embereknek a nézetvilága mégsem teljesen koherens.

GEAMBAŞU R.: Az általunk használt elméleti skála (érték – ... – beállítódás) elsősorban nem a racionális – irracionális véglet között húzódik, hanem a beágyazatlanság és a beágyazottság között. A kognitív struktúrába beágyazott, illetve beágyazatlan, azaz a változó – változatlan tengelyen próbál modellezni. A beágyazottság végül is azt jelenti, hogy egy általánosabb kognitív struktúrába elhelyezkedő, rögzült, koherens, kiszámítható.

PÉTER L.: Egészen röviden, mi van mögötte az elmélet szerint. Ezen a kontinuumon elhelyezve a komponensek tanultak, a racionalitásuk alapja tulajdonképpen a tanulás. Mint szociálpszichológiai folyamat a vélemény kialakulásáról szól, aminek az a lényege, hogy ezek a vélemények tanultak és nem az egyén által „feltaláltak”, hanem közösek és interszubjektívek, így ebben az értelemben kiszámíthatóak. Ha a közösséget vizsgáljuk, és azt leírjuk szocio-demográfiaileg és kulturálisan, akkor nagy eséllyel bizonyos típusú vélemények kapcsolhatók, illetve nem kapcsolhatók hozzá. Ebben az értelemben kiszámíthatóak. Ami a véleményeket és a beállítódásokat felépíti, abban mind kognitív – racionális, mind pedig érzelmi elemek benne vannak, de szintén a környezet által generáltak: gyakorlatilag tanultak, szocializáltak. Nyilván van egyfajta racionalitás is a véleményekben, ha egy adott közösséghez tartozó egyén a közösségi normákkal összhangban cselekszik, akkor ezt több okból teszi, a kiközösítéstől való félelmében például konformálódik a dominánsnak vélt véleményhez, ebben az értelemben valóban racionális magatartással van dolgunk. Ez egy másik típusú racionalitás, de azért létezik.

PLAINER Zs.: Erről jutott eszembe, hogy az egyik Beszélőben volt egy Szelényi interjú, Babarczy készített Szelényivel egy interjút, és ő ott mondja, hogy Kelet-Európában, Magyarországot is beleértve, a szavazatokat értékek mentén adják le. Szelényi szerint nem létezik a célracionális opció, hanem minden pártnak van egy ilyen értékcsomagja, ami a szavazónak szimpatikus vagy nem szimpatikus, és a választó tulajdonképpen ezek közül választ. Ezzel szemben, mondja Szelényi, Nyugat-Európában ez nem így működik, hanem személyes, közösségi vagy csoportérdekek mentén választanak az egyének.

LŐRINCZ J.: Én mégis visszatérnék a beágyazottság kérdéséhez, mert a két tanulmányból valahogy két ellentétes konklúziót lehet levonni. Ugyanis, hogyha a Geambaşu-Pásztor tanulmányt vesszük, akkor azt jelenti, hogy a koherencia, az általános beágyazottság fontosak és tulajdonképpen ezek értékelhetőek. Na most, a másik, a Gál-Borus tanulmány automatikusan visszautal arra, hogy milyen nézetek alapján szavaz az illető. Ezt azzal próbálja bizonyítani, hogy azok a diákok, akik tájékozottabbak voltak, azok nem Frundára szavaztak. Na, most ez nem biztos, hogy éppen így van, ugyanis akik komolyan követték az egész választási kampányt, azok azt is láthatták, hogy az RMDSZ saját elnökjelölt állítására volt egy szolid, nem etnikai magyarázat, hanem egy teljesen konkrét, politikai racionalitással bíró magyarázat. Ha saját elnökjelölted van, akkor ezzel lehetővé teszed, hogy a párt platformját az egész ország előtt megismertesd. Nem vagyok meggyőződve, hogy ezt racionalitás – irracionális dimenzióban lehet vizsgálni. Arról nem is beszélve, hogy rossz módszertani alapállásnak tartom, ha a szociológus önkényesen eldönti, hogy mi a racionális választás és mi nem az, majd a szavazókat besorolja valamelyik kategóriába.

PÉTER L.: Ez igaz, viszont az is igaz lehet, hogy ha a „valószínűleg megnyeri, vagy nem nyeri a választást”, dichotómiában dönt a választó, és a szerinte nagyobb eséllyel győző félre voksol, akkor ez racionálisnak is minősülhet.

LŐRINCZ J.: Hát azért azt is meg lehet nézni, hogy a Liberális és a Parasztpárt nem volt éppen preferálható formációnak nevezhető abban a pillanatban (2000. novemberében). Hogyha valaki irracionálisan cselekedett abban a pillanatban, akkor egyértelműen ennek a két pártnak a vezetősége volt, ők voltak elsősorban irracionálisak. Teljesen kaotikus üzeneteket kaptak tőlük a választók, ezért aztán utána nagyon nehéz racionális döntést számon kérni tőlük.

PÁSZTOR Gy.: Szerintem egyébként ez volt az első megjegyzés, amit Péter Laci a tanulmány kapcsán már a kezdetben felvetett. Szerintem a tanulmány alapállása megkérdőjelezhető, egy olyan alapállás, amit a későbbiekben erőltet az értelmezésben. Másrészt a vizsgált populációnak csak kis hányadát elemzi ez a tanulmány, nagyon kicsi az elemzett esetszám, kérdéses, hogy a statisztikai műveletek hogyan végezhetőek el, mekkora bizonyossággal állíthatóak a kijelentések egy kis elemszámú populáció esetében.

GEAMBAŞU R.: Valóban önkényes picit az a mód, ahogyan Gál-Borus Laci az etnikai alapú választást irracionálisnak címkézi és minden egyébről eldönti, hogy az racionális, a politikai viszonyokat tudatosan figyelembe vevő döntés.

PÉTER L.: Hát, tulajdonképpen (hogy szerkesztőként védjem a tanulmányt) több racionalitás van, ezért a szerző ezek közül egyet nyugodtan kiválaszthat. Gál-Borus a racionalitást instrumentális racionalitásnak tekinti, de az valóban a szöveg hibája, hogy ez nincs *expressis verbis* kimondva. Ő azt sugallja, hogy egy instrumentális racionalitás kategóriát használva az elveszett szavazat irracionális, és a valamilyen értelemben felhasznált szavazat pedig racionális. A másik kérdés az, hogy így veszett-e el szavazat, mivel éppen a közvélemény-kutatások alapján, amire ő hivatkozik, kiderült, hogy ezek fognak elveszni. Ugyanúgy elvesztek, mint ahogyan Frunda szavazata is „elvesztek” az első fordulóban. Viszont én úgy gondolom, hogy a szövegnek van erénye, éspedig az, hogy tulajdonképpen felmutatja, valamilyen formában (amit megpróbál statisztikailag is alátámasztani), hogy nem vagyunk egyformák, a magyarok sem egyformák, a diákok sem egyformák, a magyar diákok is másképpen is gondolkodhatnak, szavazhatnak valamilyen, általuk racionálisnak tekintett logika alapján. Ezt fontosnak tartom kiemelni.

PLAINER Zs.: Szerintem is, és azon el lehet gondolkodni, amit Gál-Borus mond, hogy azok az emberek, akik nem szavaztak az RMDSZ elnökjelöltjére, azok az átlagnál valamivel tájékozottabbnak tűntek.

LŐRINCZ J.: Csak attól függ, hogy te, mint kutató, mit tekintesz releváns tudásnak, „tájékozott választónak”. Ez egy érdekes dolog, ugyanis én a két tanulmányt azért ütköztetném nagyon szívesen, mert a ti (Geambaşu – Pásztor) tanulmányotok alapján valamilyen formában a hozzáállás értékelhető, az, ami valamilyen koherenciával rendelkezik, mert ez biztosítja, hogy valamilyen formában értékelhető döntések szülessenek. A másik tanulmányból – érdekes módon – az ellenkezője derül ki, amit az előbb is mondtunk, hogy annyira inkohereusak voltak az üzenetek, a politikai elit annyi ostobaságot követett

el 2000. novemberében, hogy tulajdonképpen épeszű döntést nagyon nehéz volt hozni. Azt eldönteni, hogy melyik a racionális cél – eszköz racionalitást fogalompár mentén, nehéz munka. Hiába nézzük mi ezeknek a választóknak a koherens és értelmes válaszait, mikor örült üzeneteket kapnak a politikai elitől. Jól értettem, amikor azt mondom, hogy ez az értékelhető számotokra?

PÁSZTOR Gy.: Hát, tulajdonképpen mi nem választói opciót vagy magatartást mértünk, hanem politikai beállítottságot, ami nem kötődött (vagy mi nem kapcsoltuk) direkt ahhoz a választási magatartáshoz. Nem azt tartottuk koherensnek, hogyha bizonyos beállítottságok mentén valakire szavaz vagy sem, hanem egyszerűen azt, hogy a saját opciói, amelyeket maga a válaszadó az adott a tesztekben válaszként bejelölt, ellentmondanak-e egymásnak, illetve összeállnak-e, vagy sem. Ilyen szempontból a vizsgálatnak nem volt köze az aktuál-politikai történésekhez. Viszont azt sem hiszem, hogy a beállítódásokat a választások előtti történések befolyásolhatták.

PÉTER L.: Egy picit tovább fűzve... a Rékáék és a Gál-Borus Laci tanulmánya között vannak módszertani különbségek. Az egyik különbség, mint már elhangzott, a kutatások célja, a másik pedig a vizsgált népesség. Az egyik populáció végzős, középiskolás diákokból, a másik pedig egyetemistákból áll. Ugyanakkor az elemzés tárgya eltér, mert míg Laci a racionalitást a választói magatartáshoz kapcsolja, a másik egy szociálpszichológiai jellegű beállítottsághoz. Ezzel kapcsolatosan, és itt az én szövegem egyik következtetésére utalnék, az, hogy a politikai kultúra, amely a diákokra jellemző, egy hibrid politikai kultúra. Vannak olyan objektumok, amelyek politikailag nem tűnnek koherensnek, mégis ugyanazon diák által preferáltak. Más szavakkal olyan beállítódás jellemző rá, ami tulajdonképpen egymást kizárná: a diákok egy része vonzódik a liberalizmushoz, de ugyanakkor az autoritarizmushoz is. Ezt én a 1989 előtti politikai szocializációs intézmények hatásának tulajdonítom. Ezek – érdekes módon, mint tanulmányomból is kiderül – egyformán hatnak a román és magyar diákokra. Véleményem szerint az átmenet politikai szocializációs ágensei (egyének és intézmények) 1989 előtt szocializálódtak politikailag, és nehezen tudják betölteni azt a funkciót, ami a strukturális pozíciójukból adódik. Visszatérve az előzőekben tárgyalt két tanulmányra, megint csak oda jutunk, hogy a Gál-Borus Laci felosztása kicsit önkényes, ugyanis ha valaki hibrid politikai kultúrával rendelkezik, egy szövevényes és inkohereus politikai üzenetrendszerben mozog, akkor hogyan hozhat ő maga ebben az értelemben racionális döntést?

LŐRINCZ J.: Hát pontosan ez az én kérdésem is. Egy inkohereus környezetben, ha racionális válaszokat akarsz adni, akkor a válaszaid inkohereusak lesznek. Az előjeleket fel lehet cserélni, és akkor lehet, hogy pontosan az a 90 % szavazott racionálisan. Az etnikai szavazat pont annyira lehet racionális, mint hogy valaki szocdemekre szavaz reggeltől estig, vagy pont annyira irracionális. Nem látom, hogy elvben milyen alternatíva van, mert ha azt mondjuk, hogy az etnikum az nem elv, akkor mi? És meg lehet nézni, hogy akkor mit ajánlanak a politikai szereplők. Ezt az egészet valahova oda szerettem volna kifuttatni, hogy nemcsak koherenciáról – inkohereanciáról és akkor racionalitásról – irracionálisról van itt szó, hanem főleg az elvszerű politika lehetőségeiről. Az a meggyőződésem,

hogy a jelenlegi kontextusban egyrészt nem lehet elvszerűen politizálni, másrészt pedig valószínű, hogy nem is szabad. Ez tulajdonképpen irracionális volna (az elvszerű politizálás), azért, mert lehet, hogy az első lépésben az elveidet követed, de a következményei olyan perverzerek lehetnek, azaz az eredeti céljaidnak ellentétesek.

PÉTER L.: Sarkítva tehát azt lehetne mondani, hogy az RMDSZ-en belüli viták, a mostani erdélyi magyar politikai elitnek a viselkedése egy ilyen mezőnyben helyén való? Annyira dinamikus a környezet és annyira változik a kontextus, amelyben a döntéseket meg kell hozni, hogy tulajdonképpen ez az egyedüli lehetséges út?

LŐRINCZ J.: Én úgy látom, hogy igen, itt nagy improvizációk folynak, nem csak nálunk, hanem ahogy nézem, máshol is Kelet Európában. Egyenesen szórakoztató, ahogyan baloldali pártok folyamatosan privatizálnak, a multikat támogatják, a jobboldali pártok pedig szidják a nagytőkéket. Mindegyiknek megvan viszont a kontextusa. Az irracionálisát fel lehet azal oldani, hogyha az ember megnézi a kontextust. Azt is meg lehet nézni, hogy kik és miért nem akarnak kontextust elemezni. Hát elsősorban azok, akik pont az elvekhez ragaszkodnak.

PÉTER L.: Talán át kellene térnünk a többi szövegre is. Ezzel kapcsolatosan volna egy kérdésem. Azt gondoljátok, hogy a civil társadalom fogalmában egy változás következett be? Hogy a civil társadalom tulajdonképpen „varázstalanodott”?

LŐRINCZ J.: Igen, így gondolom, de mint kutatási téma is megváltozott a civil társadalom. Én nem fogadom el, sem mint politikai igazolást, sem mint önigazolást, hogy létrehoznak egy alapítványt és ráíratják az autójukat, s ezzel akarják a demokráciát fejleszteni. De számomra legalább ennyire problematikus az, hogy hogyan lehet ezt kutatni. Itt az utóbbi 12 évben nem tudom hány kutatás indult, születtek nagy adatbázisok, de én az egészből tulajdonképpen sokat nem tudtam meg. Számomra a kulcskérdés végül is az, hogy a civil társadalom mennyire használható fel, mennyire tulajdonítható neki egy ilyen egyfajta morál-filozófiai támogatottság. Ez szerintem kiürült, mit tudom én, szervezetszociológusok nyugodtan kutassák, mint szervezetet, de nem mint a demokrácia csúcsát. Ezt a retorikát most már felejtjük el.

PÉTER L.: Hogyha én jól értem, akkor a civil szféra profeszionalizálódása és intézményesedése következtében a civil társadalomnak a romantikája is letűnt. És gyakorlatilag ennek kellett bekövetkeznie. A civil szervezetek bizonyos funkciókat töltenek be, viszont a szerepeket nem szabad túláltalánosítani, és lebecsülni sem. Azonban egészen egyszerűen minden szervezetnek megvan egy tevékenységi köre, s hogyha ezt betölti, akkor a civil társadalomnak egy fontos szereplője lehet. Ez végső soron hozzájárul a demokrácia működéséhez, azonban korántsem jelenti önmagában a demokrácia működését. A demokrácia több a civil szervezetek működésénél. A civil szféra gyakorlatilag bürokrátákra épül, akik bizonyos tevékenységet elvégeznek – csak nem az állami, hanem egy kvázi-magán szférában dolgoznak. Ez mindenképpen egy fontos dolog, mert én úgy gondolom, hogy a 89 utáni történéseknek egyik következménye hogy túlzottan nagy elvárásokat támasztottunk a civil szférával szemben.

PLAINER Zs.: Én azt akarom mondani a civil társadalom kapcsán, hogy nagyon érdekes, amivel szembesülök, ha belenézek

a Civil Fórum kiadványaiba. Ott mindenki a civil társadalom ideológiájával akarja a saját maga pozícióját diskurzíván, és lehet hogy ténylegesen is megteremteni, közben nálunk az amit civil társadalomnak neveznek, azok tulajdonképpen pénzosztó szervezetek. A nem kormányzati szervezetek kulturális termékeket és kulturális javakat állítanak elő, anélkül, hogy ennek lenne valamiféle kontrollja. Olyan szempontból egy nagyon fontos téma, hogy a társadalom-szervezésnek a legfontosabb aktorai ezek a civil szervezetek.

LŐRINCZ J.: Hát vajon? Vajon társadalomszervezéssel foglalkoznak-e ezek vagy nem?

PLAINER Zs.: De hát éppen ez az, ők azok, akik a kompetenciát kisajátítják, de nem tudják igazából véghez vinni.

LŐRINCZ J.: Klientúrát építenek, nem társadalmat.

PÁSZTOR Gy.: Nekem, legalábbis a te szöveged (szerk. megj. D. Lőrincz József) kapcsán az a benyomásom, hogy egyre inkább két különálló társadalmi valóság van, amit ugyanaz a fogalom fed, és aminek gyakorlatilag szinte semmi köze egymáshoz. Tulajdonképpen két külön fogalmat kellene találni.

PLAINER Zs.: Barth óta, amit K. Verdery olyan szépen leírt, hogy egy dolog az ideológia, amivel én megteremttem a pozíciót és más dolog az, hogy én hogyan működök akkor, amikor erőforrásokért versengek és egy ilyen mezőben kvázi-gazdasági aktorként cselekszem. Ezt írja le Verdery: különböző gazdasági szereplők a „civil társadalom ideológiájával” társadalmi pozíciókat szereznek. Azt hiszem, hogy ez szociológiailag leírható. És kutatható is.

LŐRINCZ J.: Ráadásul az egészben a csel, hogy nemcsak, hogy kontroll nincs, hanem az a helyzet áll fenn, hogy az NGO-k még a piaci mechanizmusokat is megkerülik.

PLAINER Zs.: Ezek viszont tényleg nem piaci szereplők. Én azért mondtam különben olyat, hogy a társadalomszervezés nagyon fontos aktorai, (nem értékítélet volt ebben a kijelentésben, nem azt akarom mondani, hogy ők az OK gyerekek), hanem azt akarom mondani, hogy ők ezeket a kompetenciákat kisajátítják. És diskurzíván ezt meg is jelenítik. Ez tetten érhető ezekben a stratégiákban, hogy 89 óta mindig azért hoztak létre civil szervezeteket, mert párhuzamos társadalmi intézményeket próbáltak építeni. Ahogy Bíró Zoltán mondja, tényleg le akarták fedni a romániai társadalom intézményeit, a Bolyai társaságot azért, hogy legyen magyar egyetem, az EMKE-t meg az EME-t hogy legyen egy magyar kulturális és tudományos szervezete, stb...

PÁSZTOR Gy.: Ügyelnünk kell ugyanakkor arra, hogy nem minden civil szervezet szól erről. Vannak olyan típusúak is, amelyek magukra vállalnak egy bizonyos társadalomépítő szerepet és funkciót, amelyek egy adott cél érdekében jöttek létre, másrészt meg ezek mellett futnak az olyan szervezetek, amelyeknek elsődleges célja tulajdonképpen a saját profitszerzés, valamint az előbb említett autó-behozatal. Természetesen ez utóbbiak is ugyanúgy magukra vállalnak, legalábbis diskurzív szinten, valamilyen társadalomépítő funkciót, amelyet tulajdonképpen betöltetlenül hagynak.

PÉTER L.: Véleményem szerint mindez azért van, mert a civil szféra szereplői legelsősorban jogi terminusokban határozzák meg magukat. Nem funkcionálisan definiálják civil tevékenységüket, hanem jogi értelemben. Itt is van egy „kis ficam”: két dolgot ugyanis föltétlenül meg kell jegyezni: Az egyik megál-

lapítás az, hogy ez a civil szféra és társadalomszervezés etnicizált. A másik megállapítás az, hogy akik az erdélyi magyar civil társadalmat, kialakulásának kezdeti szakaszában, civil társadalmat korporatista módon akarták föl építeni, az egység nevében. Egy Bolyai Társaság egy magyar egyetemért, egy EMKE egy erdélyi magyar kulturális életért, és egy RMDSZ, egy egységes politikai képviselőért, aki a politikai spektrumot átfogja, stb. Ebben meg is van a logika, ami (legalábbis szerintem) strukturális meghatározottságú. Magyarán, nem elsősorban a „civil építők”, politikusok hibája. Az erdélyi kisebbségi magyar társadalomépítésnek a keretét és a formáját, az egész romániai 1989 utáni demokratizálódási folyamatokat az 1989 előtti kontextus határozta meg. Más szavakkal, a strukturális hagyomány miatt ilyen a civil szféra és a kisebbségi magyar politikus jellege, és nem is lehet más.

LŐRINCZ J.: Ez így van, viszont ezt úgy is lehet értelmezni, és már próbálták is, de részletes elemzést nem tudok, mint egy pilléresedett társadalmat. Hogyha ezt így próbáljuk leírni, ennek megvannak az előnyei. Azt kétségtelenül lehet mondani, hogy uralkodik egy bizonyosfajta paternalizmus, a döntéshozatal nem olyan amilyennek lennie kellene. Én azt hiszem, de mondom, hogy erre vonatkozó kutatások nem igazán vannak... Ezekről a szervezetekről nem tudni, hogy hogyan működnek, nehéz elkülöníteni pontosan azt, hogy melyik működik és melyik nem. E nélkül viszont hiába mutatnak hatalmas nagy térképeket, ahol Erdély és főként a Székelyföld olyan piros volt a civil társadalomtól, mint egy alma, amikor nagyon jól tudtam, hogy ezeknek egy jó része nem működik.

PÉTER L.: S a román civil szféráról, intézményekről mit gondoltok? Nem etnikaiak, ez a változó biztosan hiányzik. Jelentheti-e ez azt is, hogy professzionalizáltabbak?

LŐRINCZ J.: Nem vagyok meggyőződve. Hogyha a szervező elem a klienteláris rendszer, akkor egyértelmű, hogy az is aprofesszionális.

PLAINER Zs.: Nem tudom, nekem azért a kicsi civil szervezetek, nem ezek a nagy, romániai magyar stb., hanem az ilyen kis civil szervezetek közül valamennyire láttam a család-szervezeteket és egy nagyon érdekes dolog volt elnézegetni. Az volt a nagyon érdekes, hogy az a társadalomszervezői tudás, vagy hogyan is nevezzem, ők azt mondták, hogy egy család-szervezet azért van, hogy az alkalmanként és rendszertelenül érkező anyagi segítséget elossza. Volt egy olyan, hogy az egyik civil szervezetnek az egyik vezetője, aki történetesen helyi RMDSZ tanácsos volt, és amikor arról volt szó, hogy ki kellene esetleg egy ilyen szervezetnek az volna a dolga, hogy kijárni a polgármesteri hivatalnál hogy a nagycsaládosok kapjanak kedvezményt, mondjuk a villamoson, akkor ő azt érezte, hogy ez abszolút nem az ő dolga, az hogy ő két helyen dolgozik az két párhuzamos dolog és a kettőt nem is lehet összekapcsolni. A másik pedig, hogy volt ez az öt-hat szervezet, amelyik amikor elkezdte hálózatba szervezni magát, rögtön Magyarország fele kezdte magát hálózatba rendezni és eszébe nem jutott, hogy itt a román szervezetekkel fel lehet venni a kapcsolatot.

LŐRINCZ J.: Valószínűleg azért, mert a forrásokat Magyarországról várták.

PLAINER Zs.: Nem, mert mivel ők nagyon kicsik voltak tényleg szponzorokat kerestek. Úgy, hogy például elment egy nagyobb céghez vagy gyárhoz és akkor ezt vagy azt meg amazt szerzett.

Nem voltak anyagilag Magyarországhoz kapcsolódva, sőt. Ezek annyira picik voltak, hogy nem tudtak ezekbe a nagy alapítványi elosztásokba bekerülni.

GEAMBAŞU R.: Én visszatérnék egy pillanatra az etnikai alapon szerveződő civil társadalomra és csak felvillantánám, a figyelemetke ajánlanám az etnikai vállalkozó kategóriáját. Szerintem a dolog valahol ezzel a kategóriával írható le.

LŐRINCZ J.: Ami a tanulmányokkal kapcsolatban bennem felmerült az az, hogy akkor volna igazán érdekes, hogyha a kutatást más kisebbségi iskolákban is meg lehetne ismételni, az eredményeket pedig összehasonlítani. Akkor azt hiszem, hogy sokmindent sokkal jobban lehetne értelmezni. Végül is, hogy egy ilyen középmezőnyben helyezkedik el. Hát lássuk, hogy a belgiumi flamand gyerekek hol vannak.

PÉTER L.: Egyébként én is sokszor érzékelem, hogy amikor a román társadalomban a politikusok vagy a civil szereplők a gazdasági és társadalmi fejlődésről beszélnek, akkor az átmenet teleológiáját adottnak tekintik: azt képzelték, hogy van egy pontos és követhető cél, és mindent meg kell tenni, hogy a cél fele vezető irányt folyamatosan tartsák. Másrészt pedig, morálisan és mentálisan az átmenet célját idealizálják. Elképzelték egy ideális állapotot, aminek nem sok köze van a valósághoz, és azt célként tűzik ki. Amikor arról beszélnek, hogy kisebbségi jogok, akkor van egy elképzelésük arról, hogy a kisebbségi jogrendszer hogyan kell kinézzen és ameddig oda el nem érünk addig azt mondják, hogy a helyzet javult, de nem kellő képpen. Valószínű, hogy a politikai kultúrával is ez a helyzet, de ez egy csapdahelyzet. Azt gondolják, hogy elérhető az az ideális eset, amikor az emberek racionálisan gondolkodnak és a közéletre vonatkozóan tájékozottak. Viszont a valóságban ez biztosan nem elérhető állapot. Más szavakkal, a kitűzött célok elérhetetlenek. Visszatérve a Gyöngyieki dolgozatára, pontosan ezért érdemes volna megnézni, hogy egy flamand, skót, baszk, fríz, skót, roma gyermek hogyan jellemezhető ebben a vonatkozásban. Az számomra is teljesen világos, hogy lehetetlen megmondani, az a kép, amit mi a tanulmányainkban „lefestettünk”, jó-e vagy rossz. Nem olyan sok az elmúlt 12 év és, azért rengeteg sok minden megváltozott. Az is igaz, hogy a román társadalomban egy sor olyan konfliktus volt, ami elkerülhető lett volna. Én azt gondolom, s itt az én tanulmányomra utalok, hogy a konfliktusok az alternatív és legitim dizidens cselekvésmoделlek hiánya miatt következtek be. 1989 után Romániában nem volt olyan, dizidens viselkedésmoделlekre visszavezethető szett, amit követni lehetett volna. Mit gondoltok, hogy ennek a hiánya a romániai átmenet hátrányaként kezelhető? Mert én azt gondolom, hogy a román rendszerváltásnak egyik problémája éppen az, hogy nem voltak normatív cselekvésmoделlek, amelyek a nyilvánosságba megnyilvánulhattak volna a rendszerváltás után.

PLAINER Zs.: Ez egy olyan dolog egyébként, és így elnézem Magyarországot, hogy mi történik ott, hogy megvannak ezek a csoportok, kialakulnak 1989 előtt, 1988-ban már politikai pártként tudnak megjelenni. Gyakorlatilag az történik, hogy a 90-es választásokon megnyeri két értelmiségi, tipikus civil társadalmi aktor, az MDF meg az SZDSZ, négy év után nem történik semmi és négy év után azok az emberek jönnek vissza szépen, akiknek a maga technokrata háttere a 70-es évektől alakult ki, igazából ők azok akik magát a reformot tulajdonképpen véghezviszik.

PÉTER L.: Ez igaz, viszont az irányokat annak idején kijelölték.

PLAINER Zs.: Ez viszont nyilván arról szól, hogy puha volt a diktatúra és lehetett.

PÉTER L.: Az a kifogásom, hogy nálunk nem volt ellenelit és az alternatív irányok sem jelentek meg. Így most Romániában egy kvázi egypártrendszer működik. S lehet-e „jó diktatúra”?

PLAINER Zs.: Én csak azt akartam ezzel mondani, hogy a 80-as években civil társadalmi aktorok, amikor politikai hatalomhoz jutnak, akkor igazából nem tudnak mit kezdeni vele. Lásd az MDF vagy a korai SZDSZ esetét.

PÉTER L.: ... Parasztpárt Romániában...

PÁSZTOR Gy.: Szerintem tulajdonképpen a kommunista diktatúra jellegére vezethető vissza. Alapvetően a román kommunista rendszerben sajna egyszerűen nem volt esélye sem arra, hogy egyáltalán kialakuljon és meglegyen egy ellenzéki mozgalom. A mai demokrácia állapota visszavezethető a civil szervezetek, ellenzéki mozgalmak hiányára, ez utóbbi, a hiányuk, azonban a romániai kommunizmus keretében nem alakulhatott ki.

PÉTER L.: Vagy arra, hogy a lakosság milyen mértékben volt duplicit, cinkos, a rendszerrel.

PÁSZTOR Gy.: Igaz, viszont a duplicitást is maga a rendszer kényszerítette ki. A duplicitás egyfajta lakossági válasz a rendszerrel való együttélési kényszerre. Annak megélése.

PÉTER L.: Ez igaz, viszont a lakosság is jelentősen hozzájárult a kommunizmus fennállásához. Az egyének „hallgatóságos hozzájárulása” nélkül az nem maradhatott volna olyan sokáig és olyan brutálisan fenn. Ez egy „kölcsonös megegyezés” volt az emberek és a rendszer között, ez tette lehetővé a kommunista rendszer működését. Lásd Kligman könyvét. Az egyének hathatós segítséget nyújtottak, és most sokan közülük éppen ezért nosztalgikusak a régi rendszer iránt. A kevés, privát szféra határait át nem lépő szimbolikus tiltakozó akciókon kívül, markáns, következményeket vállaló cselekvések Romániában nem voltak. A Vencel téren, 68-ban, egy orosz tank előtt önmagát felgyújtó egyetemista tettének jelentősége abban állt, hogy a továbbiakban a kommunista rendszer elleni tiltakozások szimbóluma és referenciapontja lett. A társadalmi térben, nyilvánosan jelenítette meg a társadalmi térben azt a magatartást, hogy egyesek merik vállalni véleményüket és a rendszerrel való egyet nem értésüket. Példaértékű és normatív cselekvés volt. Romániában kevés ilyenről beszélhetünk.

PLAINER Zs.: Nekem a szimbolikus tiltakozási akciókról az jut mindig az eszembe, hogy 1956-ban Magyarországon lejátszódik a forradalom, és mégis 1957. május elsején a rendszert támogatva óriási tömeg gyűl össze.

LŐRINCZ J.: Az más kérdés, hogy miért. Hiszen én is voltam május elsejei tüntetésen, s ha nem megyek, akkor tudom, mi történt volna. Szóval, ha jól megnézzük, akkor azért meg kell mondani, hogy Kelet-Európában voltak kemény rendszerek és mégis volt ellenállás. Például Csehszlovákiában, a Charta 77, meg Lengyelországban a Szolidaritás (itt tíz éven keresztül katonai diktatúra volt). A rendszer keménysége ellenére ezekben az országokban voltak ellenálló mozgalmak. Más: nálunk Romániában valami olyasmi történhetett, hogy mivel nem volt semmilyen nyilvánosság, az emberek sem beszéltek ki a dolgokat. Emiatt pedig sok éven keresztül az volt az emberek érzé-

se, hogy ők tulajdonképpen mindenben egyetértenek. S amikor 1990-ben többen elkezdtek írni, akkor azt gondolták, hogy megírják azt, amiről azt hiszik, hogy mindenki egyetért. S kiderült, hogy nem, sokan nem értenek velük egyet. Mindenki meglepődött, hogy széteszlott a „nagy egység”.

PLAINER Zs.: A civil aktorok 1990-ben politikai pártokként jelennek meg, nagyjából azok, akik korábban az ellenzékiek voltak, a nagyértelmiségiek, azok később kivonultak a politikából, a politikai elit professzionalizációjával párhuzamosan.

PÁSZTOR Gy.: Igen, az értelmiség politikából való kivonulása normális folyamat. Viszont a rendszerváltás előtt és alatt egy követhető mintát jelentettek. Egyszerűen azzal, hogy a 80-as években voltak, és a köztudomás szerint nem értettek egyet azzal a rendszerrel egy alternatívát jelentettek.

LŐRINCZ J.: Nekem az a benyomásom, hogy folyamatosan egy kelet-európai értelmiségi modellt próbáltak követni, és nem gondoltak arra, hogy mit kell a profi politikusnak mindennap tenni: adott módon öltözni, meggondoltan nyilatkozni, a rutint végezni, mert más a politikus viselkedésének a logikája, mint az értelmiségi emberé. A politikusnak nem a „nagy igazságot” kell kimondania. Erre nem számítottak a politikusok lett értelmiségiek. Ezért szorultak ki mindenhol a régióban a hatalomból.

PLAINER Zs.: Sokat gondolkodtam azon, hogy Romániában a rendszerváltás pillanatában miért éppen a humán értelmiség vállalt közéleti szerepet? Mert nem volt meg a társadalomtudományos elit? Azt gondolom, s tanulmányomat meglapozó interjúim is azt igazolják, hogy azért voltak ők a legaktívabbak, mert a 80-as éveket ők úgy élték meg, mint a cenzúrával való folyamatos szembesülés folyamatát (tanárok, a kulturális intézmények szakemberei, szerkesztők); az igazságnak szereztek (vagy próbáltak) érvényt szerezni. Hogy ők képviselik a demokratikus értékeket, ők az igazság letéteményesei, szemben a rendszerrel. Kialakult bennük a „társadalom megmentő” szerepe, amit a rendszerváltás pillanatában aktivizált, s „össztársadalmi érdekként” meg is próbált promoválni, ezért értelmezte (értelmezi) pozícióját legitimnek. Fontos megjegyezni, hogy ilyen csatornákon is kialakulhattak a politikai és civil szerepek.

LŐRINCZ J.: Ők korábban is „közéleti” emberek voltak, s magától értetődően 1989 után voltak nekik civil társadalomépítő szándékaik, hogy civil szervezeteket hozzanak létre. Azt hiszem, még csak nem is gondolkodtak el azon, hogy képesek-e erre, magától értetődő volt számunkra a közéleti szerepvállalás.

PÁSZTOR Gy.: Ezzel nem kerülték el a duplicitásukat, mert a cenzúra „átvérese” egyben a cenzúra elfogadását is jelentette, mert a játékszabályokat a rendszer határozta meg. Ez kétértelmű, mert kérdéses, mi lett volna, ha egyetlen koncesszióra sem lettek volna hajlandóak.

PLAINER Zs.: Társadalomtudományi szempontból a romániai ellenzéki mozgalmak hiányának a jelentőségét fel kellene pontosan mérni. Én egyetértek a Linz és Stepan szerzőpáros megállapításával, hogy a korábbi ellenzéki mozgalmak Közép Európában beépültek a rendszerváltás nyomán (ideig-óráig) a hatalomba, s nyolcvanas években nagy szerepük volt a kommunista rendszer bukásában. Releváns, hogy amíg az Ellenpontoknak itt Romániában kb. 14 olvasója volt, addig Magyarországon a butikokban hozzá lehetett jutni a szamizdat kiadványként megjelenő Beszélőhöz. Román nyelvű Ellenpontok jellegű kiadvány meg egyszerűen nem volt. Ahol volt, ott 1989 után a korábbi ellenállókhoz legitímen lehetett fordulni.

PÉTER L.: Igen, nálunk alig voltak ilyen személyek. S amíg az erdélyi magyaroknak voltak disszidenseik (akik aztán elmentek), de a román többségnek sajna alig, vagy egyáltalán. Ezért volt számomra érdekes, olykor sokkoló a S. Tănase könyve naplója, mert elolvasásával bele lehetett merülni abba az életérzésbe, mentális klímába, amit a vezető román értelmiségiek átéreztek a rendszerváltás előtt. De számomra a határozatlanságuk elszomorító volt. 1989 után egyfajta közéleti csoport maradtak. A S. Tănase könyve kapcsán az csapódott le bennem, hogy mivel a cenzúra nem engedte a könyveiket megjeleníteni, a „tiltakozásaik” is ekörül mozogtak – nem a rendszer megváltoztatása érdekében. Fő problémájuk a cenzúra volt, nem a kommunista rendszer. Ezt erősíti meg a könyv bemutatója körüli események, amiről Bányai Péter márciusban írt egy jó jegyzetet a Transindexen (lásd www.transindex.ro).

LŐRINCZ J.: Ez jól mutatja a két „értelmiségi gárda” közötti különbséget, erkölcsi világfelfogást. Ez ma is meglátszik a közéleten.

PÉTER L.: Zárszóként összegezném az elmondottakat. A tanulmányok kapcsán megfogalmazódott az a kétely, hogy a jelenlegi kontextusban nehéz a racionalitást empirikusan meghatározni, és tetten érni. Ugyanakkor a romániai rendszerváltás körülményei és a társadalmi átmenet, ezen belül a demokratizáció folyamatának konfliktusos jellege szoros kapcsolatban áll az 1989 előtti strukturális feltételekkel. Ezek lennének a fő következtetések. Köszönöm, hogy eleget tettetek kérésemnek, és résztvettek ezen a kötetlen beszélgetésen.